

2e jaargang - nummer 1
april - mei - juni 1969

DE WATERSCHANS

GEDENKNUMMER

BEVRIJDING 1944-1969

DRIEMAANDELIJKS MEDEDELINGENBLAD
VAN DE GESCHIEDKUNDIGE KRING
STAD EN LAND VAN BERGEN OP ZOOM

GESCHIEDKUNDIGE KIJNING

TEN GELEIDE

BERGEN OP ZOOM

Een historische verkenning
van een stad
in oorlogstijd

Uitgegeven door de uitgeverij van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam

TEN GELEIDE

„TRUE PATRIOT LOVE IN ALL OUR SONS COMMAND“

Zo spreekt het Canadese volkslied. Het lied, dat de Bergenaren van buiten kenden, enkele dagen, nadat de bevrijders 27 oktober 1944 triomfantelijk de oude vestingstad binnenreden.

Liefde voor het vaderland begint met genegenheid voor de geboortestad. Daarom wijdt de Geschiedkundige Kring van Bergen op Zoom een speciaal gedenknummer aan „Bergen op Zoom in oorlogstijd“ Ons bestuurslid Dr. Emil Härtel, verklaarde zich bereid deze beschouwing te willen schrijven. De oorlogsjaren '40-'45 hebben hem steeds geïntrigeerd. Dat is een der redenen, waarom hij zich in de oorlogsliteratuur verdiept. Zijn boekenkast is er rijkelijk mee gevuld.

In deze beschouwing is getracht zo veel mogelijk de menselijke groep, de burgerij, in het oorlogsgebeuren gade te slaan. Deze wijze van benadering verklaart, dat er in het hele artikel nauwelijks één persoonsnaam genoemd is.

De menselijke groep heeft zijn specifieke deelgroepen. Deze deelgroepen gedetailleerd beschrijven gedurende de oorlogsjaren, vereist een bijeenbrengen van gegevens, die nog onder de Bergse burgerij leven. De schrijver spreekt aan het eind van zijn beschouwing de hoop uit, dat er een studiec commissie mag komen, welke op exacte wijze „Wahrheit und Dichtung“ zal weten te scheiden. Daardoor kan betrouwbaar materiaal verzameld worden voor een nog meer illustratieve uitbouw van het thans geschreven geheel.

Wij zijn Dr. Härtel bijzonder dankbaar, dat hij de vier Bergse oorlogsjaren overzichtelijk en stromend bijeen heeft gebracht. Er is een betrouwbaar geheel ontstaan. Veel gegevens heeft Dr. Härtel onverbiddelijk ter zijde geschoven, welke niet geheel bewezen en derhalve onbruikbaar waren.

Wij danken ook Mevrouw Härtel, die vele uren besteedde aan het uittikken van het manuscript.

Om te gedenken, dat wij werden bevrijd, bieden wij U deze beschouwing ter lezing en ter bewaring aan.

Namens de Geschiedkundige Kring
Stad en Land van Bergen op Zoom,
Fons Gieles,
Voorzitter.

27 oktober 1969.

Dit nummer werd gedrukt op de persen van drukkerij Juten.

VOORWOORD

Indien men tot taak heeft een beeld te geven van een stad in oorlogstijd, voelt men zich als een militair, die in het nachtelijk duister over de frontlijn heen op verkenning is uitgezonden.

Al slaagt zo'n verkenner er soms in waardevolle gegevens te verzamelen, toch zal er veel voor hem verborgen blijven.

Er ontbreken veel feiten over de oorlogsjaren; vooral ook achtergronden van feiten.

Het was in die tijd vaak uiterst gevaarlijk om te documenteren. Bovendien hadden de mensen wel zwaarder zorgen dan de zorg om documentatie voor het nageslacht.

Voorts is oorlog een abnormale toestand, waarin juist op hoogtepunten grote verwarring pleegt te heersen. Dit vertroebelt in niet geringe mate de waarheid omtrent die hoogtepunten.

Ook de afkeer van bepaalde gebeurtenissen kan met zich medebrengen, dat men de feiten vergeet en zich later nauwelijks iets herinnert.

Overigens is de herinnering vaak een even machtige als gevaarlijke bondgenoot. Zij kan de kennis omtrent eenmaal vaststaande feiten verruimen, doch zij kan ook misleidend zijn. Tenslotte berust herinnering op een sterk persoonlijke ervaring, die soms nauwelijks bruikbaar is in een groter geheel. Dit persoonlijk karakter der herinnering brengt ook met zich mede, dat er gemakkelijk verschil van mening over feiten en gebeurtenissen kan ontstaan. Met deze gevaren voor ogen begint de uitvoering van de opdracht tot verkenning.

INLEIDING

Bergen op Zoom is een stad en een stad is een bevolkingsconcentratie. Deze concentratie van mensen is bevorderd door de activiteiten van de bewoners. Die menselijke activiteiten hebben tot doel: welzijn en geluk. Gedurende de Tweede Wereldoorlog werd ons welzijn en geluk ernstig aangetast. De oorzaak daarvan lag vooral in het optreden van de Duitse bezetters en hun handlangers. Dit optreden riep dan ook weerstanden op in alle lagen van onze bevolking. In dit opzicht reageerden de Bergengaren net zo als die vele miljoenen andere Europeanen, die eenzelfde lot ten deel viel.

DE MEIDAGEN VAN 1940

Veel Nederlanders werden op de ochtend van de 10de mei vroeger wakker dan gewoonlijk. Dat was ook zo in Bergen op Zoom. De oorzaak van het wakker worden was het geronk van Duitse oorlogsvliegtuigen of het gebel van de buurman, die het grote nieuws kwam vertellen. Een draai aan de knop van de radio was voldoende om te vernemen, dat ons land zich in staat van oorlog bevond. We werden overspoeld door een stroom van berichten over grensoverschrijdingen en landingen van parachutisten. Dus Nederland was in oorlog. Aan de hand van artikelen en foto's in kranten en tijdschriften hadden wij ons al een beeld kunnen vormen over de oorlog. Andere landen, zoals Polen en Noorwegen, waren reeds slachtoffers geworden van de Duitse agressie. Zij hadden de strijd verloren en waren bezet, maar met ons zou dat zo gauw nog niet gebeuren. Over de weerstandskracht van ons leger en de te verwachten hulp van onze bondgenoten waren we bepaald optimistisch. De burgers namen een houding aan van afwachten; zij verwerkten machteloos de chaotische hoeveelheid berichten. De snelheid, waarmede de gebeurtenissen elkaar zouden opvolgen, werd steeds groter; zij werd duizelingwekkend.

In de morgen van de 10-de mei vertrok het grootste deel van het in en om onze stad stad gelegerde garnizoen. Dit bestond uit het 3-de grensbataillon 1). Het vertrek daarvan was volgens vooropgezet plan. Bij een Duitse aanval zou het genoemde grensbataillon ter beschikking komen van de commandant van de Vesting Holland 2). In verband met de landingen van Duitse parachutisten in Zuid-Holland werd

De vernielde bomen tussen Schaliehoef en Café Rens aan de Antwerpseweg nadat ze van de weg af ter zijde gelegd zijn.

(foto E. W. D. Härtel, copyright E. G. H. Härtel)

- 1) „Beknopt Overzicht van de krijgsverrichtingen der Koninklijke Landmacht 10-19 Mei 1940”, In opdracht van den Minister van Oorlog samengesteld bij de Sectie „Krijgsgeschiedenis” van den Generalen Staf, 's-Gravenhage 1947, p. 59. Hier-na wordt dit werk aangegeven met de term „Overzicht”.
- 2) Overzicht, p. 46.

het 3de grensbataillon dan ook direct opgeroepen daarheen te komen. In de middag van de 10-de mei staken zij het Hollands Diep over bij Willemstad. Zij gingen niet via de Moerdijkbrug, omdat die reeds in handen was van Duitse parachutisten 3). De oproep ging vergezeld van het bevel om voor het vertrek naar Holland de voorbereide vernielingen langs de Zuidgrens uit te voeren. Hoewel dit bevel de commandant en de zijn toevertrouwde militairen bevreemde, werd de opdracht uitgevoerd 4). In het kader hiervan werden de twee rijen zware bommen langs de Antwerpsestraatweg tussen Schaliehoef en café Rens geveld. Dit geschiedde met behulp van springstof. Aldus werd de weg over een lengte van enkele tientallen meters snel en deskundig versperd. Dat was niet bepaald vriendelijk t.o.v. onze prille bondgenoten, de Fransen, wier 7de leger onder bevel van generaal Giraud naar het Noorden snelde. Een verkenningsafdeling van de voorste gelederen van dit leger bereikte reeds in de late morgen van de eerste oorlogsdag Korteven. Een niet onaanzienlijk aantal Bergenaren was per fiets en te voet de Antwerpsestraatweg opgegaan met een onuitsprekelijk verlangen zo spoedig mogelijk de machtige Franse helpers met eigen ogen te kunnen aanschouwen. Het dient niet verzwegen te worden, dat de aanblik van de stuk of vier vrachtauto's, beladen met veel rommel en een handjevol militairen, enigszins teleurstelde. Doch wij waren diep onder de indruk van de snelheid, waarmede de Fransen ons ter hulp snelden en daardoor nam het vertrouwen in de kracht van hun steun gigantische vormen aan. De omstandigheden in aanmerking genomen had de eerste oorlogsdag in onze stad dus een rustig verloop. Dit kon ook nog wel gezegd worden van de 11de mei, de tweede dag. Op deze dag passeerde een groot aantal lege autobussen onze stad. Met deze bussen waren Franse militairen via Breda naar Noordbrabant gebracht. De lege voertuigen keerden via Roosendaal en onze stad terug naar het Zuiden 5). Op dezelfde dag werd de stationswijk van Roosendaal zwaar gebombardeerd. De Bergenaren behoefden hun blik slechts naar het Oosten te richten om de omvangrijke vuurgloed te zien. Naarmate de dag vorderde en de duisternis inviel, tekende de rode gloed zich steeds duidelijker af tegen de onbewolkte lucht, die voor de meidagen zo typerend was. De aanblik ervan was misschien enigermate toepasselijk op de viering van het Pinksterfeest, dat de volgende dag zou plaats hebben. Maar veel meer nog was dit vuur een schrijnend symbool van het snel naderend oorlogstumult. Bij de luchtaanval op Roosendaal was ook het schakelstation van de PNEM getroffen, hetgeen o.a. tot gevolg had, dat onze stad tot 17 mei van de leverantie van stroom verstoken bleef 6). Dat betekende, dat er niet op de gebruikelijke wijze luchtalarm gegeven kon worden. Het gerezen probleem werd opgelost, dank zij de voortreffelijke hulp van een aantal burgers. Aan het begin en het eind van elke dreiging uit de lucht reden zij met hun auto met grote snelheid en luid claxonnerend door de voornaamste straten der stad. Overigens waren de Bergenaren nog weinig bevreesd voor luchtalarm. Zij hadden nog geen ervaringen opgedaan met de nieuwe gevaren, die hen bedreigden. Aldus kon het gebeuren, dat zij rustig in groepjes bij elkaar stonden te kijken naar een luchtgevecht. Voorts betekende het verstoken zijn van de leverantie van stroom, dat er niet meer naar de radio geluisterd kon worden. Een uitzondering vormden zij, die een toestel bezaten, dat door een accu of batterij gevoed werd. Gelukkig was iedereen bereid aan iedereen het laatste nieuws te vertellen. Tenslotte was er de weg, waarlangs de berichten werden doorgegeven.

---

3) Idem, p. 109, 110 en 111. 4) Idem, p. 120.

5) Bakker, J. J. Th. : „Bevrijding. Bergen op Zoom in oorlogstijd. Uit het dagboek van een Bergenaar”, Bergen op Zoom 1944, p. 7. 6) Idem, p. 11.

In de volgende dagen geschiedde zulks vooral middels de stad passerende militairen. Naarmate de honger naar meer nieuws toenam, werd de fantasie rijker. De voedingsbodem voor geruchten werd daardoor belangrijk uitgebreid. Er werd in die dagen veel gepraat over parachutisten. Zij zouden opereren in uniformen van Nederlandse militairen of zelfs verkleed zijn als pastoor. Alhoewel overdreven, bevatten deze verhalen een kern van waarheid. Voorzover mij bekend, zijn in onze stad twee parachutisten neergekomen: één bij het station en één in een tuin van een van de huizen aan de Oostzijde van de Wassenaarstraat. Vermoedelijk waren zij afkomstig van een Duits vliegtuig, dat in een luchtgevecht op de 12de mei was neergeschoten. Zij werden door de Fransen gevangen genomen en naar het politiebureau gebracht. Niettemin golfde door de stad het gerucht dat parachutisten waren geland in het centrum, met name in de tuin van Thalia 7).

De 12de mei, Eerste Pinksterdag, stond in het teken van de verwarring, zoals die te vinden is in het gebied achter een ineengestort front.

In de vroege morgen van de 11de mei was de terugtocht van de Nederlandse leger-eenheden uit de z.g. Peel-Raamstelling begonnen 8). Deze troepen werden op de hielen gezeten door een in materieel opzicht superieure vijand. De aanvallen van de Stuka's (duikbommenwerpers) op de overvolle wegen vormden een ware verschrikking. De demoralisatie en de verwarring namen verbijsterende proporties aan 9). Deze vloedgolf van opgejaagd menselijk leed overspoelde onze stad vooral op die

Het staartstuk van een op 12 mei bij het Pannenhuis neergestort Duits vliegtuig, vermoedelijk door Franse jagers neergeschoten.
(foto E. W. D. Härtel, copyright E. G. H. Härtel)

7) Dit luchtgevecht wordt bevestigd door de Heer A. Juten, die als luchtwacht op de Peperbus dienst deed toen het gevecht plaatsvond.

8) Overzicht, p. 61. 9) Idem, p. 63.

gedenkwaardige Eerste Pinksterdag. Bij menige Bergenaar zullen de droeve beelden hiervan in het geheugen gegrift staan. Eindeloze, maar dunne rijen militairen, veelal te voet, druppelden vooral via de Wouwseweg de stad binnen. Hun schoenzolen waren vaak doorgelopen; sommigen liepen zelfs zonder schoenen en de verschrikking der afgelopen dagen stond op hun ongeschoren gezichten te lezen. Telkens als er een vliegtuig overkwam zocht menigeen snel dekking langs de huizen. Van onze stad uit trokken zij verder naar Zeeland, waar zij gehergroepeerd en opnieuw bewapend zouden worden. Dat is er echter nooit van gekomen.

Een Franse militaire vrachtwagen op de Antwerpseweg vermoedelijk door een Duits vliegtuig in brand geschoten tussen Mattemburg en Korteven.
(foto E. W. D. Härtel, copyright E. G. H. Härtel)

Diezelfde Eerste Pinksterdag kregen de burgers van Breda de opdracht te evacueren en trokken de Duitsers Tilburg binnen. De belangrijkste militaire gebeurtenis was ongetwijfeld dat het wegtrekken van het gros der Franse troepen uit onze provincie een aanvang nam. Zij weken in het algemeen terug in zuidelijke en zuidwestelijke richting. Zij hadden nauwelijks vaste voet op Nederlandse bodem gezet, toen de situatie in Midden-Brabant reeds zo verward was, dat hun hulp weinig effect meer kon sorteren¹⁰). De samenwerking met de Franse strijdkrachten liet overigens nogal te wensen over. Dat is niet zo verwonderlijk; men was wat dat betreft op niets voorbereid¹¹). Nederland was tot op het moment van de Duitse inval neutraal geweest. Er had nauwelijks enig contact bestaan tussen de Generale Staven van Nederland, België en Frankrijk. Bovendien dreigde de verdediging van Frankrijk zelf reeds ineen te storten en werd de aanwezigheid van de Franse troepen in het eigen vaderland dringend gewenst. Mede daarom was hun vertrek uit Nederland reeds begonnen. Niettemin trokken dezelfde dag enkele gemotoriseerde

10) Brongers, E. H. : „De oorlog in Mei '40", Utrecht, Antwerpen, 1963, p. 93.

11) Overzicht, p. 198.

Fransse patrouilles, begeleid door gevechtswagens, door onze stad in de richting Steenberg en Roosendaal 12). Ook de volgende dag tegen 4 uur 's morgens trokken Fransen door onze stad in noordelijke richting. Ongeveer tezelfdertijd werd Breda door de Duitsers bezet 13).

Overigens gaf deze Pinkstermaandag (13 mei) in menig opzicht eenzelfde beeld te zien als de vorige dag: uit het oosten komende Nederlandse militairen, die in de richting van Zeeland trokken. Zij trokken ook in de richting van Antwerpen. Op dezelfde Tweede Pinksterdag kwamen Nederlandse militairen, waaronder velen te voet, vanuit het Noorden, vooral via de Zandstraat, de stad binnen. Zij hadden bij Steenberg met een aantal Fransen in stelling gelegen. Tengevolge van hevige luchtaanvallen waren eerst de Fransen en daarna de Nederlandse militairen op de vlucht geslagen. Zij trokken verder in zuidelijke richting naar Antwerpen 14). Ook Roosendaal werd in de loop van de dag door de Fransen ontruimd 15). Langs de overgangen van de Zoom werden 's avonds zwakke afdelingen Franse militairen opgesteld 16). Dit geschiedde in onze stad bij de Zoomdam aan het begin van de Halsterseweg, bij de brug aan het eind van de van Overstratenlaan en bij de brug bij wasserij de Zoom. Bij de Zoomdam en in de buurt van de van Overstratenlaan stond luchtafweergeschut opgesteld. Bovendien bevond zich bij de afdeling aan de van Overstratenlaan een pantserwagen. Ook langs de Wouwe en bij de Stalenbrug stonden Franse afdelingen opgesteld.

De Fransen hadden hun hoofdkwartier gevestigd in het gebouw van het Kantongerecht, dat zich toendertijd bevond op de hoek van de Stationsstraat en de Arnoldus Asselbergsstraat. In de nacht van 13 op 14 mei omstreeks half twee kregen de bewoners van de Noordzijde en de Zuidzijde Zoom het bevel hun huizen onmiddellijk te verlaten. Zij werden naar de kelder van het stadhuis gezonden.

De Fransen verwachtten ieder moment de nadering van Duitse patrouilles vanuit het noorden. Zij waren tot het uiterste gespannen. Toen dan ook over de Zoombrug bij de van Overstratenlaan twee figuren — kennelijk militairen — uit het nachtelijk duister opdoemden, werden ze onmiddellijk neergeschoten. Het waren gevluchte Nederlandse militairen 17).

Dergelijke tragische vergissingen zijn in de meidagen ook elders in Brabant en Zeeland voorgekomen 18). Voor de Franse militairen, die zelf bruine uniformen droegen, waren de grijsgroene Nederlandse en Duitse uniformen moeilijk van elkaar te onderscheiden.

De laatste morgenuren van dinsdag, de 14de mei, vielen op door de onheilspellende stilte, welke zo kenmerkend is voor een naderend front.

De etappe van het leger, bestaande uit op de vlucht geslagen en geen frontdienst

---

12) Bakker, p. 7. 13) Overzicht, p. 65.

14) Brongers, p. 136. Hieruit mag men niet de conclusie trekken dat de Franse militairen het in het algemeen eerder opgaven dan de Nederlandse. In Zeeland hebben de Fransen meer „fighting spirit" getoond dan de Nederlandse troepen (Overzicht, p. 195).

15) Overzicht, p. 66. 16) Bakker, p. 8.

17) Volgens mededelingen van Dr. H. van der Tuin, die de Franse commandant van advies heeft moeten dienen omtrent de toestand van het terrein ten noorden van de Zoom en de terugtochtmogelijkheden naar Woensdrecht. Het kaartmateriaal waarover de Franse commandant beschikte, bestond uit niet meer dan een Michelinkaart.

18) Overzicht, p. 200.

verrichtende militairen, was de vorige dagen gepasseerd. De leegte tussen de laatste gelederen van deze troepen en de eerste frontsoldaten schiep de stilte, welke aan de storm zou voorafgaan. Deze stilte verwekte echter geenszins rust in de harten der Bergenenaren. Er heerste een nauwelijks te verdragen onzekerheid. Daar kwam nog bij, dat in de morgen het bericht de ronde deed, dat onze Koningin naar Engeland was uitgeweken. De verslagenheid was algemeen. Doch het zaad der paniek kreeg weinig kans wortel te schieten, hetgeen wellicht vooral te danken was aan het feit, dat nuchterheid een belangrijk element is in het Bergse volkskarakter. Typerend voor deze situatie was de houding tegenover de door de stad fietsende agenten. Deze dienaren der overheid spoorden de burgers, die hun pad kruisten, aan te evacueren. De agenten deden dit op last van hun commissaris. Later in de morgen is het bevel tot evacuatie door de burgemeester weer ongedaan gemaakt. Misschien geschiedde dit na overleg met de Franse militaire autoriteiten 19). De burgers beantwoordden de aansporing tot evacuatie in de regel met de vraag: waar naar toe? Op deze vraag moesten de agenten het antwoord schuldig blijven. De burgers bleef niet anders over dan te kiezen tussen twee mogelijkheden. De eerste was: vluchten, maar men wist niet waarheen en hoe; de tweede mogelijkheid was thuisblijven en het snel naderend oorlogsgeweld over zich heen laten gaan. Onder deze omstandigheden bood het thuisblijven de minste onzekerheid. Niettemin bereidde menig Bergs gezin zich op het ergste voor door koffers te pakken en de fietsen voor vertrek gereed te maken. Dit typeert wel de onzekerheid, waarin de Bergenenaren op die morgen van de Tweede Pinksterdag verkeerden.

Inmiddels werden door een Franse pantserwagen aan de Noordrand der stad in de wijk Moerstraatsebaan verkenningen verricht. Omstreeks het middaguur werden de eerste Duitse patrouilles aan de noordzijde van de stad gesignaleerd 20). Spoedig daarop ontstond het eerste vuurcontact. Het daaropvolgende gevecht duurde ongeveer vier uur. Gedurende die tijd overheerste zonder onderbreking het geknal der lichte wapens. Veel burgers uit het noordelijk deel van onze stad zullen zich nog herinneren, dat zij urenlang in hun kelder of een andere veilige plaats in hun huizen zaten te wachten op het eind van het gevecht. De aanvallende Duitsers gebruikten ook mortieren, waarvan de projectielen vooral in de Bredasestraat vielen. Dit vuur was gericht op een door de Fransen in allerijl opgebouwde stelling tussen de bomen bij de Jan van Asbank. De Fransen trokken zich uit het ten noorden van de Zoom gelegen terrein langzaam terug. De brug bij wasserij de Zoom werd opgeblazen. Vanaf de hoge Zuidzijde van de Zoom en het Volkspark werd de verdediging voortgezet tot de overmacht te groot werd. Voordat zij zich terugtrokken van de Zoomdam aan de Halsterseweg wilden zij een munitiewagen, die aan het Bolwerk in de buurt van de Martelarenkerk geparkeerd stond, vernietigen door dit voertuig met lading en al in de lucht te laten vliegen. De betrokken commandant zou zich door een Bergenaar hebben laten overreden om van dit voornemen af te zien. Hij had hem er blijkbaar van kunnen overtuigen dat daarmee een ramp voor de buurt voorkomen kon worden 21).

Misschien hadden de Fransen erop gerekend langs de Zoom wat langer stand te houden. De achterlating van een keukenwagen op het „buizenveldje" bij villa „De Rietvink" 22) zou hierop kunnen wijzen. Als de Fransen zo gedacht hebben, was dat

---

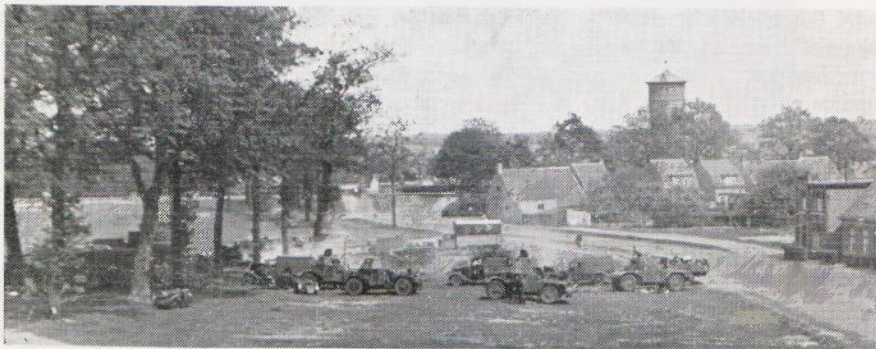
19) Volgens een mededeling van de Heer C. J. F. Slotmans.

20) Bakker, p. 8.

21) Volgens een mededeling van de Heer A. H. Gieles Sr.

22) Volgens een mededeling van de Heer A. Th. J. Gieles.

niet zo verwonderlijk. Immers ruim vier-en-een-half jaar later hielden de Duitsers drie dagen lang stand langs de Zoom. En ook zij hadden een overmachtige vijand tegenover zich. De Fransen trokken terug o.a. door de Bredasestraat. Een van hun pantserwagens heeft op de Grote Markt nog gevuurd; misschien op Duitsers, die door de Steenbergsestraat de stad waren binnengedrongen. Van de circa 100 man, die onze stad verdedigd hadden 23), werden er op de Antwerpsestraatweg ongeveer 35 gevangen genomen. De Duitsers hadden inmiddels via Nieuw-Borgvliet deze weg bereikt 24)! De overige Franse militairen liepen bij Hoogerheide in de val. De Duitsers waren reeds eerder via Huybergen in Hoogerheide binnengedrongen 25). Het is niet onmogelijk, dat er ook heel wat Fransen via de Kreekrakdam ontsnapt zijn en in Zeeland terechtkwamen. Waarschijnlijk behoorden de Fransen, die onze stad verdedigd hebben, tot de „Groupe de reconnaissance No. 12 escadron motos” 26). Zij waren naar West-Brabant gekomen via Breskens en Vlissingen. Het is enigszins logisch, dat zij op hun terugtocht de hen bekende weg namen. Bovendien hadden zij 's nachts tevoren overwogen zich eventueel over de schorren terug te trekken, hetgeen hun uiteraard sterk werd ontraden 27). Ook dit kan er op wijzen, dat zij naar Zeeland gegaan zijn. In de loop van de avond werd onze stad door de Duitsers verder in bezit genomen. En daarmee begon een periode, waarvan de Bergenaren noch de lengte, noch de konsekventies konden vermoeden.

Door de Duitsers buitgemaakt Frans oorlogsmateriaal op Plein 13.
(foto E. W. D. Härtel, copyright E. G. H. Härtel)

- 23) Overzicht, p. 66.
- 24) Bakker, p. 8. Hoeveel Franse en Duitse militairen er in de strijd om onze stad gesneuveld zijn, is mij nog niet bekend. In het register van de r.k. begraafplaats aan de Wouwseweg staan twee namen van Fransen genoteerd. Een hiervan was wellicht die van de Franse commandant, die in de strijd zwaar gewond werd. Hij is vervoerd naar het door de Duitsers in Vrederust ingerichte veldhospitaal. Daar overleed hij aan zijn verwondingen; aldus een mededeling van Dr. H. van der Tuin. Zelf heb ik van een terrein aan de Zandstraat vier dode Duitse militairen zien wegdragen. Ik vermoed echter dat er heel wat meer Duitsers in het voorterrein onzer stad gesneuveld zijn.
- 25) Overzicht, p. 66.
- 26) Dr. van der Tuin zag dit als één van verscheidene mogelijkheden. Schrijver dezes heeft een boek in zijn bezit, waarin het stempel van het genoemde legeronderdeel staat afgedrukt. Ik vond dit boek tussen het door de Duitsers buitgemaakte materiaal, dat tijdelijk werd opgeslagen op de Zuidwesthoek van Plein 13. 27) Door Dr. van der Tuin.

DE BEZETTINGSTIJD

De 15de mei en de eerstvolgende dagen daarna geleken in menig opzicht nog op de voorafgaande dagen. Velen konden nog niet aan het werk, aangezien de stad pas op de 17de mei weer van stroom voorzien kon worden 1). De dagen werden voor een belangrijk deel beheerst door de trek der Duitse troepen langs de doorgaande routes van onze stad. Het vertoon van het moderne oorlogsmateriaal liet niet na een diepe indruk te maken. Onderwijl werd vernomen, dat het Nederlandse leger had gecapituleerd. Dat was de avond tevoren door de radio medegedeeld, dus op het moment, dat de Duitsers onze stad binnenrukten. Maar dit bericht drong pas de volgende morgen goed tot de mensen door. De doortocht van het vele Duitse oorlogsmateriaal wees er op, dat er toch nog wel wat aan de hand was. In Zeeland werd doorgevochten. Op dezelfde avond, waarop onze stad was bezet, doorbraken de Duitsers de Bath-stelling 2). Niettemin eindigde de strijd in Zeeland pas op de 17de mei. De op Walcheren gevangen genomen Franse en ook Nederlandse militairen werden op mars gezet in oostelijke richting. Op de 19de mei stroomde een groep van ongeveer 2000 Fransen langzaam onze stad binnen via de Antwerpsestraatweg. Zij werden begeleid door een betrekkelijk klein aantal Duitse militairen. Het was afschuwelijk om de mensen, die ons enkele dagen geleden zo fier waren komen helpen, thans als krijgsgevangenen in een schier onafzienbare rij, onze stad te zien binnenstrompelen. Verscheidenen hunner vroegen om brood. Vele mensen stonden voor hun huizen langs de route. Zo gauw zij in de gaten hadden, waar het om ging, renden zij naar binnen. Alles, wat er toevallig aan eetbare waar aanwezig was, werd zo snel mogelijk aan de voorbijtrekkende gevangenen overhandigd. Vooral de winkeliers lieten zich niet onbetuigd. Hele dozen met repen chocolade en allerlei andere voedingsmiddelen vonden snel hun weg in deze schare wanhopigen. De Duitsers, die er naast liepen, deden niet veel anders dan dit geweld der naastenliefde ongestoord langs zich heen laten gaan.

In die dagen zo rondom de 20ste mei kwamen ook veel Nederlandse militairen uit Zeeland terug. Zij werden meestal niet bewaakt door Duitse militairen en trokken op eigen gelegenheid naar hun oorspronkelijke standplaatsen. Tenslotte keerden ook terug de Nederlandse militairen, die gedurende de terugtocht terecht gekomen waren in Frankrijk, vooral in Duinkerken. Het was hen niet meer gelukt over te steken naar Engeland. Tot de terugkerenden behoorden ook de militairen van de Luchtwachtdienst.

De opmerkelijke lezer zal zo juist misschien enigszins versteld gestaan hebben van het feit, dat de Duitse militairen, die de Franse krijgsgevangenen op hun doortocht door onze stad begeleidten, niet streng optraden tegen de goedgeefsheid van onze burgers. Deze houding paste echter geheel in het kader van de aanvankelijke politiek van de bezettende macht t.o.v. het Nederlandse volk. Het was een politiek die zich uitte in lankmoedigheid en vriendelijkheid. De bedoeling hiervan was de Nederlanders tot het nationaal-socialisme te bekeren. De doorsnee Bergenaar beantwoordde de lankmoedigheid en vriendelijkheid der bezetters met een zekere reserve. Er werd zelfs gebruik gemaakt van de situatie om de Duitse militairen onomwonden te zeggen, wat men dacht. De debatten, die de burgers met de militairen voerden, hadden meestal de afloop van de oorlog tot onderwerp. Zij trachtten de Duitsers aan het verstand te brengen, dat Engeland de oorlog toch zou winnen. Het antwoord was hierop: „Mit Weihnachten sind wir allen zu Hause“, hetgeen hun dan van harte gegund werd.

---

1) Bakker, p. 11.   2) Overzicht, p. 191.

Deze schermutselingen hadden nog weinig te betekenen tegenover de harde tegenstellingen, zoals die zich later zouden openbaren. Overigens waren er toch wel mensen, die geloofden, dat de Duitsers zouden winnen. In dat geval was het gewenst, dat Nederland in het nieuwe Europa een zo goed mogelijke plaats zou verwerven. Uit deze gedachtengang werd in juli 1940 de Nederlandsche Unie geboren. De leiders ervan verkeerden in de mening met de Nazi-overheersers tot een compromis

Een Duits generaal op het bordes van het Stadhuis tijdens een toespraak ter gelegenheid van de eerste beëdiging van marinerecruten die in Nederland plaats vond. Dat was in oktober 1940. (foto Deutsche Zeitung in den Niederlanden).

te kunnen geraken. Dat was een grove misvatting. De doorsnee burger zag de Nederlandsche Unie als een tegenpool van de N.S.B. 3). Deze laatste organisatie werd toentertijd gezien als een verradersklik, die in de meidagen de Duitsers tot een

---

3) Jong, Dr. L. de : „De Bezetting. Een weergave in boekvorm van de uitzendingen der Nederlandse Televisie-Stichting over Nederland in de Tweede Wereldoorlog”, Amsterdam 1961, deel I, p. 75 tot en met 81.

enorme steun was geweest bij het voeren van hun militaire operaties. Ook in onze stad werd een afdeling van de Nederlandsche Unie opgericht. Het hoofdkwartier werd gevestigd in een pand aan de Lievevrouwestraat. Aanvankelijk was de houding van de Bergenaren tegenover de N.S.B.-ers er een van kom nou jongens, doe niet zo dom. In het kader van deze houding moet men een toen alom bekende gebeurtenis aan de Zeekant zien, waarbij een bekend N.S.B.-er driemaal „leve de Koningin” moest roepen. Dit geschiedde onder de bedreiging, dat hij ingeval van weigering verdronken zou worden. Spoedig daarop deed een liedje de ronde, waarin dit voorval werd bezongen 4).

In de herfst van 1940 krijgt het optreden van de N.S.B.-ers een provocerend karakter. De uit hun mannelijke leden opgebouwde „Weerafdelingen” (W.A.) gaan georganiseerd de straat op. Onder de bewoners van onze stad ontluikt een zekere haat tegen deze zwart-geuniformeerde mannen. Op de 15de december 1940 komt het tot een uitbarsting. Op die zondagmorgen waren W.A.-mannen samengepropt in vee-wagens naar onze stad gereden. Zij waren afkomstig uit de verre omtrek. Bij hun mars door de stad ontstonden op verschillende plaatsen gevechten met burgers, die zich op het trottoir bevonden. In de marsroute was ook de Lievevrouwestraat opgenomen. Bij het kantoor van de Nederlandsche Unie werd halt gehouden, de ramen kapot geslagen en de deur geforceerd. Wederom op de Grote Markt teruggekeerd zijnde, zou een van de W.A.-voormannen een rede houden. Daar kwam weinig van

Het passeren der vaandels aan de kop van het défilé dat na afloop van de beëdiging plaats vond.

(foto Deutsche Zeitung in den Niederlanden).

terecht, want zodra hij aangevangen was, begon een samengestroomde menigte van burgers te joelen en vaderlandse liederen te zingen. De W.A.-mannen dropen af en de burgers trokken luidkeels zingend door de stad 5).

4) Als ik het mij goed herinner, luidde de tekst als volgt :

En Jan van Dis (gefingeerde naam), dat is 'n eld;

Ze verzopen 'm bekant al in 't Scheldt.

Toen moest ie driemaal roepen Leve de Konegin,

En astie 't nie gedaan ad, dan ging ie de diepte in.

5) Juten en Sloff, p. 38 en 39. Veel gegevens over de bezetting en de bevrijding van onze stad heb ik te danken aan een geschrift van de hand van Ir. A. J. L.

Ook op een hoger plan ontluikt het verzet tegen het optreden der bezetters en hun handlangers. Het is „De Avondster”, die hierin de burgerij voorgaat. Vanwege de onomwonden taal, die in dit dagblad gesproken wordt, o.a. met betrekking tot het optreden van de W.A.-lieden, mag deze krant vanaf 17 december 1940 niet meer verschijnen. De Avondster was daarmee een van de eerste dagbladen in Nederland, misschien wel het allereerste, dat door de bezetter werd verboden. Niet zo lang daarna draaiden de persen van het bedrijf van Juten voor het drukken van illegale lectuur.

Het verzet bleef voorlopig in zijn kinderschoenen staan. Het beperkte zich o.a. tot het omdraaien van richtingsborden, die voor de Wehrmacht belangrijk waren. Voorts werden zwaarbepakte Duitsers, die met verlof gingen en de weg naar het station vroegen, naar de spiritusfabriek verwezen of naar een andere plaats, die ver verwijderd lag van het gevraagde doel. Ook kon het gebeuren, dat een jongeman, die achter zo'n Duitser aanliep, gefascineerd werd door de aanblik van het glimmend paar kistjes, dat aan zijn rugzak bengelde. Op zijn oude gymschoenen sloop zo'n jongen dan met in zijn hand een scherp mes, achter de Duitse militair aan, sneed de veters door en verwijderde zich zo snel mogelijk met de langzamerhand schaars wordende rijkdom van een paar schoenen. Dit en de vele andere gevallen van benadeling der Wehrmacht kon natuurlijk de loop van de oorlog niet beïnvloeden, maar zij kweekten een mentaliteit van lijdelijk verzet en vormden een compensatie voor de toestand van machteloosheid, waarin men zich bevond.

In de loop van het tweede halfjaar van 1940 en in het begin van 1941 werden de Nederlanders van 15 jaar en ouder opgeroepen om à raison van één gulden een persoonsbewijs in ontvangst te nemen 6). Dit betekende een groot gevaar voor allen, die wensten te ontsnappen aan de aandacht van de bezetters. In die tijd maakten de meeste Bergenaren een tocht naar de fotograaf en naar het stadhuis om bij het secretarie het persoonsbewijs in ontvangst te nemen. Later kon men dit gehate, doch tevens fel begeerde document ook verkrijgen bij de illegaliteit. In 1944 bedroeg de (illegale) prijs vier gulden.

In het voorjaar van 1941 waaide van België uit het gebruik van het V-teken over naar Nederland als symbool voor de overwinning. Ook de Engelse zender gebruikte vanaf die tijd dit teken om zijn uitzendingen voor de luisteraars in de bezette gebieden aan te kondigen. Menig Bergenenaar, die in het openbaar bij wijze van groet of als uitdaging het V-teken met zijn vingers maakte, kwam terecht in het gebouw van de Ortskommandantur aan de Steenbergsestraat. Daar werd men dan op Pruisische wijze toegesproken en niet zelden geslagen.

Spoedig daarna (22 juni 1941) vallen de Duitsers de Sovjet-Unie binnen. De reactie was : laat ze elkaar maar doodvechten. Het gaf weer nieuwe moed. Toen gingen ook de Duitsers het V-teken gebruiken als een propagandastunt. V betekende vocrtaan :

---

1 Juten en J. G. Sloff. Dit geschrift, alhoewel reeds 20 jaar geleden gedrukt zijnde, is nooit uitgegeven. Wel is er veel van de inhoud van dit werk ook terug te vinden in de kranten van het streekblad „De Avondster” van 1944 en 1945.

2 Het plaatselijk „Comité Dodenherdenking 4 mei” is van plan dit werk, dat vooral handelt over het verzet in West-Brabant, voorzien van enkele aanvullende gedeelten, uit te geven in samenwerking met de N.V. Uitgeversmaatschappij „De Stem”. De Bergenaren mogen gerust met verlangen de uitgave van dit boek tegemoet zien. Het is een uniek document.

3 Dit werk wordt in dit artikel aangehaald met „Juten en Sloff”.

6) De Jong, dl. 2, p. 75.

Duitsland wint voor Europa op alle fronten. De N.S.B.-ers zorgen voor het aanbrengen van spandoeken en plakkatens met de nieuwe leuze. Men ziet bekende W.A.-lieden met ladder, stijfselemmer, bezem en een rolletje plakkatens door de straten der stad trekken. Niet zelden werden de opgeplakte leuzen achter hun rug weer verwijderd. Om dit te voorkomen gingen de N.S.B.-ers er toe over met rode menie V's op muren te kladden. Burgers van nu, U kunt ze nog zien op de gevel van de synagoge in de Koevoetstraat 7).

In diezelfde zomer van 1941 moeten de burgers hun sier- en gebruiksvoorwerpen, welke bestaan uit koper, nikkel, lood en tin, inleveren 8). Op verschillende plaatsen in onze stad bestaat daartoe de gelegenheid, o.a. in het patronaat van het Fort. Veel stadgenoten brengen niets weg of staan voor de vorm een onbeduidend voorwerp af. In september 1941 bepaalde de bezetter, dat Joodse kinderen niet meer op gewone scholen de lessen mogen volgen 9). Niet zo lang daarna mochten de Joden ook geen openbare gelegenheden meer bezoeken.

Op 11 december 1941 verklaarden Duitsland en Italië de oorlog aan de Verenigde Staten. Een golf van opluchting en entoesiasme ging door de bezette gebieden. Ook in onze stad heerste er vreugde over de toetreding van het land der onbegrensde mogelijkheden tot het Geallieerde Kamp. Menigeen dacht zelfs aan een snelle afloop van de oorlog.

Op het eind van hetzelfde jaar 1941, n.l. op de 2e Kerstdag, ontdekte een Duitser een tijdbom in een café op de Bosstraat. Hij kneep de lont uit en daarmee voorkwam hij een groot succes. Het café in kwestie was café Tivoli, dat zich bevond op de plaats, waar nu Stoppelman's Stoffenhuis is gevestigd. Deze lokaliteit was in die dagen druk beklant met N.S.B.-ers en Duitsers. De door een plaatselijke verzetsgroep bedreven „terroristendaad" werd beantwoord met represailles. Een tiental vooraanstaande Bergenaren werd opgepakt en voor enkele maanden als gijzelaar naar Vught gezonden 10). Hierna werd door de verzetsgroepen voorlopig afgezien van daden, die represailles konden uitlokken. De verschillende verzetsgroepen werden gecoördineerd tot een gewestelijk apparaat met als centrum onze stad. De nadruk wordt gelegd op de organisatie van de verbindingdienst en de inlichtingendienst 11).

In het begin van 1942 komt de „Arbeitseinsatz" op gang 12). Vanaf dat moment moeten steeds meer Bergse gezinnen hun vaders en grote zoons afstaan voor arbeid in Duitsland.

Op de 2e mei 1942 wordt de Jodenster ingevoerd 13). In onze stad woonden toen dertig Joden. Enkele maanden later begon de deportatie van de Joden. Een twaalfstal van hen heeft de gruwelen niet overleefd. Enkele gezinnen zijn er in geslaagd onder te duiken en aldus een vrijwel zekere dood te ontlopen 14).

In dezelfde maand mei moesten de officieren van het voormalige Nederlandse leger zich melden. Het Bergse verzet, dat inmiddels was opgenomen in de landelijke O.D. (Ordedienst) spoorde de officieren aan onder te duiken. In het midden van 1942 slaagt het Bergs verzet er in de eerste inlichtingen (per brief) naar Engeland te

---

7) Momenteel is deze synagoge een opslagplaats. Is het niet mogelijk, dat het gebruik van deze synagoge beter wordt aangepast aan zijn vroegere bestemming? Is dat geen plicht tegenover onze omgekomen Joodse stadgenoten?

8) De Jong, dl. 2, p. 77. 9) De Jong, dl. 3, p. 15. 10) Juten en Sloff, p. 7 en 8.

11) Idem, p. 8 e.v. 12) De Jong, dl. 2, p. 81. 13) Idem, dl. 3, p. 15.

14) Naar mededelingen van de Heer B. Wolf, die zelf tot de bevrijding ondergedoken was bij een kapper op Het Fort.

krijgen 15). Dergelijke inlichtingen betroffen o.a. de grootte van het Duitse garnizoen, de ligging der opslagplaatsen en versterkingen.

In de herfst van 1942 werden de kerkklokken gevorderd. Hieraan vielen ook de kerkklokken van onze stad ten offer, behalve de beiaard van de Peperbus, welke door onze stadsarchivaris werd gered. Hij verklaarde plechtig dat de klokken uit de Middeleeuwen dateerden. In werkelijkheid waren ze vijf jaar oud 16).

Het jaar 1943 werd voor onze stad een bewogen jaar. Het verzet zou een geduchte slag krijgen en het landschap aan de rand van de stad zou diepgaand worden gewijzigd.

In april moesten de onderofficieren van het voormalige Nederlandse leger zich melden. Velen van hen kregen vrijstelling en mochten in Nederland blijven. De overigen werden teruggevoerd in krijgsgevangenschap 17). Een klein gedeelte dook onder. Ook in onze stad bestond er een kern van verzetsmensen, welke onderduikers hielp, o.a. door clandestiene geldinzamelingen 18).

In de zomer van 1943 werd er een grote activiteit ontwikkeld langs de rand van de stad. Bossen en vruchtbomen werden gerooid en huizen afgebroken, o.a. aan de Wouwseweg en onderaan de Balsebaan. Dit alles geschiedde ten dienste van de aanleg van een tankgracht 19), welke moest aansluiten bij de Zoom. Dit toendertijd zeker gigantische project is nooit klaargekomen. Langs een deel van de Zoom vinden we nu nog aan de zijde van het stadscentrum een rij betonblokken, welke het de tanks onmogelijk moesten maken de Zoom vanaf de overzijde te overschrijden. Vanaf de Wouwseweg tot de Balsebaan is de gracht wel klaar gekomen. De uit de gracht vrijgekomen waardeloze grond werd aan weerszijden verspreid over de aangrenzende percelen. In de loop van tientallen jaren hadden onze tuinders deze percelen bewerkt en de kwaliteit van de grond aanzienlijk doen toenemen. De resultaten van dit werk werden in korte tijd grondig vernield. Van de Balsebaan af tot aan de Huybergsebaan ten zuidoosten van de Cort Heijligerskazerne, ongeveer waar nu de Warandeflat zich bevindt, kwam de tankgracht slechts gedeeltelijk klaar. Ook daar werd veel goede tuinbouwgrond opgeofferd. Voorts werd druk gegraven in het zuidelijk deel van de Augustapolder, waar de tankgracht de Antwerpseweg bij Schaliehoef kruiste; vanaf dit punt liep hij dan verder tot even voorbij Groot Molenbeek. Tussen dit punt en de Huybergsebaan (Warandeflat) kwam er niets klaar. Dit gat in de „Festung” Bergen op Zoom zou bij de bevrijding van betekenis worden. De slikken werden in het systeem niet vergeten. In die dagen konden de Bergenaren geheimzinnig baggermateriaal zien liggen achter de Borgvlietse Kreek. De bedoeling was wellicht om de Kreekrakgeul door een kanaal te verbinden met de tankgracht in de Augustapolder.

In het kader van de aanleg van deze verdedigingsring om onze stad werd het sterk heuvelachtige duincomplex tussen de Balsebaan en de Huybergsebaan (thans tussen de Pastoor Jutenlaan en de Churchilllaan) versterkt met bunkers, prikkeldraadversperringen en rembeddingen voor geschutsopstellingen. Voorts werden loopgraven en prikkeldraadversperringen aangelegd aan de Zeekant, o.a. bij Oud-Borgvliet. Midden tussen al die vervloekte bedrijvigheid door kregen de verzetsmensen van

---

15) Juten en Sloff, p. 53 en 48.

16) De Jong, dl. 2, p. 77. Het verhaal over de redding van de beiaard van de Peperbus door de Heer C. J. F. Slootmans werd mij verteld door zijn opvolger de Heer J. H. van Mosselveld.

17) Idem, dl. 4, p. 118. 18) Juten en Sloff, p. 106.

19) In de volksmond „de tenkval” genoemd. 20) De Jong, dl. 3, p. 137.

onze stad en de wijde omgeving de zwaarste klap van de hele oorlog te incasseren. Zij werden het slachtoffer van het door de S.D. (Sicherheidsdienst) sluw opgezette „Engelandspiel”. In het kader hiervan werden in Nederland meer dan vierhonderd arrestaties verricht 20). In onze stad werd in juli 1943 een veertigtal personen gearresteerd. Een tiental hiervan liet men spoedig weer vrij. De overigen kregen bijna allen de doodstraf; het vonnis werd echter niet voltrokken. Na in verschillende kampen veel geleden te hebben keerden de meesten na de oorlog behouden terug 21). De ongeveer 40 verzetslieden, die waren ontsnapt aan de gehate S.D.-activiteiten, dachten voorlopig niet meer aan militair optreden. Zij besteedden veel aandacht aan het eigenlijke O.D.-werk, d.w.z. de voorbereiding van de ordehandhaving bij de bevrijding 22). Dit laatste probleem was actueel geworden, want de Duitsers waren uit Afrika verdreven. Er diende ernstig rekening gehouden te worden met de vorming van een tweede front ergens op een van de kusten van het Europese vasteland. Dat deden de Duitsers ook, zoals reeds bleek uit de aanleg van de tankgracht rondom onze stad. Deze gracht vormde een onderdeel van de „Atlantikwall”, die werd aangelegd tussen het noordelijkste puntje van Denemarken en de Golf van Biscaje.

Het jaar 1943 was ook het jaar, waarin het geallieerde luchtoffensief tegen Duitsland op gang kwam 23). Burgers van onze stad zullen zich nog wel herinneren, hoe het er 's nachts heet aan toe kon gaan. Gebrom van hoog in de lucht voortsnellende vliegtuigen, stralen van langs de duistere hemel zwaaiende zoeklichten en het geblaf van de luchtafweer werden vertrouwde combinaties van beeld en geluid.

Inmiddels hadden de Bergenaren, evenals de andere Nederlanders, in het begin van juni hun radiotoestel in moeten leveren. Veel mensen bleken geen radio of slechts een ondeugdelijk exemplaar te bezitten. Maar er waren ook veel burgers, die braaf hun mooie toestel inleverden. De Duitsers hebben niet veel plezier beleefd aan het bezit van de Bergse radio's. Zij lagen in het begin van 1944 opgeslagen in een loods van de „Bezirksverwaltung” aan de Halsterseweg. De loods werd bewaakt door Duitse oude heertjes in uniform, toendertijd ten onzent beter bekend als „pieteroliemannekes”. Tussen twee haakjes, sommigen Uwer zullen zich nog wel herinneren, wat de Bergse jongelui deden, als ze deze mannekes op straat tegenkwamen. Zij hieven hun rechterarm op, alsof ze de Hitlergroet brachten, en dan zeiden ze : „Drei Liter”.

In die bewuste nacht werden de pieteroliemannekes echter geruisloos gepasseerd en de loods werd met „geleende” benzine in brand gestoken. De ijlings ontboden stadsbrandweer had nog al pech. De pompen werkten niet al te best. De dienstdoende brandweerlieden hadden toevallig ook niet zoveel verstand van blussen. Zij spoten vooral in het midden van de loods, waardoor de aanwezige brandbare waren, zoals petroleum en zeep, op het bluswater naar de buitenkant dreven. Het gevolg was dan ook, dat alles tot de grond toe afbrandde. Na de blussing werd door onze brandweer een minutieus onderzoek ingesteld. Tenslotte vond men als oorzaak van de brand : kortsluiting. De pieteroliemannekes werden overgeplaatst 24).

In het eerste kwartaal van 1944 werden wegens spionage verscheidene Bergenaren door de S.D. gegrepen 25). In verband met de op komst zijnde invasie nam vanaf september 1943 het spionagewerk geweldig toe. De gegevens vanuit West-Brabant bereikten Londen binnen twee dagen, afgezien van de gegevens, welke men per radio doorgaf 26). Maar ook het harde werk werd weer aangepakt. In de nacht van 4 op 5 maart 1944 wordt een overval gepleegd op het distributiekantoor aan de Pot-

---

21) Juten en Sloff, p. 54 e.v.   22) Idem, p. 67, 68 en 69.

23) De Jong, dl. 3, p. 196.   24) Juten en Sloff, p. 85.   25) Idem, p. 89 e.v.

26) Idem, p. 100 e.v.

terstraat met het doel nieuwe distributiestamkaarten voor onderduikers te bemachtigen. Deze kraak kwam tot stand dankzij een gezamenlijke actie van de Rotterdamse en de Bergse knokploegen. Helaas mislukte de overval doordat men er niet in slaagde de kluis te openen. Een van de beambten van het distributiekantoor, die de overval mogelijk had gemaakt, werd later gegrepen. Hij werd op 26 mei 1944 met twee andere Bergenaren gefusilleerd 27).

In die tijd kijken de Bergenaren bijna dagelijks met belangstelling naar de lucht. Zij zien dan zwermen Amerikaanse vliegende fortten het luchtruim doorklieven. De Duitse jachtvliegtuigen hebben geen schijn van kans de dichte formaties schade te berokkenen. Wel slaagt het Duitse luchtafweergeschut er soms in een van de vliegtuigen onschadelijk te maken. De piloten trachtten zich dan met hun parachute te redden. Met verbeterd blik moesten de Bergenaren toezien, hoe deze naar de aarde zwevende vrienden niet zelden nog van af de grond met lichte wapens werden bestookt. Indien zij er in slaagden ongedeerd de voor hen niet in alle opzichten veilige aardbodem te bereiken, werden ze meestal snel ingerekend door waakzame Duitse militairen. Zo kwamen er omtrent Pinksteren 1944 aan de zuidkant van de stad 10 Amerikaanse piloten neer. Het was de gehele bemanning van een vliegend fort, dat terugkeerde van een actie in Duitsland. Onderweg was het getroffen door de Duitse luchtafweer. Het toestel was steeds meer hoogte gaan verliezen. Men besloot het vliegtuig te verlaten. Het stortte neer in het terrein van de Zuidgeest. De bemanningsleden kwamen neer in de buurt van Schaliehoef, waar een van hen zwaar gewond werd binnenge dragen. De Duitsers kwamen snel en namen de Amerikanen gevangen. Het bleken er negen te zijn en ook de Duitsers wisten, dat de bemanning van een vliegend fort 10 personen telde. De hoofdbewoner van Schaliehoef werd gearresteerd; hij had maar moeten zorgen, dat nummer 10 er ook was. De Duitsers kamden het terrein zorgvuldig uit, maar zij vonden nummer 10 niet. Hij liet zich echter wel vinden door twee Broeders, die door de dreven van Groot-Molenbeek wandelden. Met bekwame spoed zorgden zij voor etenswaren en burgerkleding, hetgeen wegens de toen heersende schaarste niet gemakkelijk was. Daarna werd hij naar Onze Lieve Vrouw ter Duinen geloodsd. Vandaaruit kwam hij weer in onze stad terecht en wel bij een gezin in de Steenbergsestraat, waar hij tot de bevrijding een veilig onderdak heeft gevonden 28).

Dan komt de 6de juni 1944. De langverbeide invasie is een feit. Zij betekent voor ons het begin van het einde. In onze stad is deze gigantische landingsonderneming te merken aan de toenemende geallieerde activiteit in de lucht. Behalve de zwermen bommenwerpers, treden steeds meer jachtvliegtuigen op, waarbij ze het vooral gemunt hebben op locomotieven. Het is langzamerhand levensgevaarlijk geworden om nog op reis te gaan.

In die dagen loopt menig Bergenaar bij een boekwinkel binnen om een kaart van Frankrijk te kopen. Met behulp van de berichten van de Engelse zender wordt het verloop van de frontlijn met grote zorg op de kaart ingetekend.

Inmiddels waren de Duitsers in de stad en de omgeving weer koortsachtig aan het werk om op het ergste voorbereid te zijn. Zo werd er in de bossen ijverig gekapt om lange palen te verkrijgen. Deze palen, Rommel-asperges genoemd, werden geplaatst in grote open landschapsdelen, zoals b.v. in de Augustapolder. Zij waren bedoeld om luchtlandingen met zweefvliegtuigen onmogelijk te maken.

Op het eind van juli wordt de belangstelling voor het grote militaire gebeuren in

---

27) Juten en Sloff, p. 87 en 88.

28) Naar mededelingen van de Heer P. van Dorst (Broeder Felicianus).

Frankrijk wat op de achtergrond gedrongen. Allereerst is er de aanslag op Hitler op de 20ste juli, waarvan de mislukking ook bij ons wordt betreurd. Voorts is er een andere aanslag, die hier ter plaatse meer belangstelling trok. Op de 29ste juli wordt op klaarlichte dag een berucht N.S.B.-er voor zijn huis doodgeschoten. Menig Bergenaar zal zich nog herinneren, hoe deze figuur een deel van de dag pleegde door te brengen voor de deur van zijn woning. Hij stond daar dan in zijn landwachtersuniform met de duimen tussen zijn koppel de voorbijgangers uitdagend aan te kijken. Dat was niet het ergste, maar hij was ook een mensenjager van formaat. Vlak voor zijn dood was hij de overvallers van het distributiekantoor te Dinteloord op het spoor gekomen. Met zijn opruiming werd erger voorkomen. Een aantal Bergenaren, dat zijn begrafenis beslist niet wilde missen, had zich opgesteld langs de route naar de begraafplaats. Daarbij kwam het tot onverklikkelijke afranselpartijen. Hij werd ter aarde besteld op het „Ehrenfriedhof” tegenover Ruytershove aan de Wouwseweg 29). Behalve Duitse militairen werden daar ook omgekomen geallieerde vliegeniers begraven. Op deze plaats bevindt zich thans een boomgaard. De Bergenaren kregen wegens de aanslag een collectieve straf. Zij dienden gedurende de gehele maand augustus 's avonds om zeven uur binnen te zijn. Daarbij moest men dan wel de ramen en deuren gesloten houden, want er liepen landwachters en Duitse partouilles rond om te schieten op alles wat open stond.

Op het eind van die augustusmaand braken de Britse en Canadese pantsereenheden uit de bruggehoofden over de Seine. Als een stoomwals, maar dan met grote snelheid gaat het voorwaarts door Noord-Frankrijk en België. Op 4 september werd Antwerpen bereikt 30). Door deze snelle opmars der geallieerde pantserspitsen kwamen de Duitse legers in Noord-Frankrijk en België op drift. De deining van deze vloedgolf bereikte op 4 september onze stad. De uittocht van Duitsers en N.S.B.-ers begint. Fietsen, paarden en wagens worden gevorderd 31). Zelfs de tweewielige rode vuilniskarren van de gemeente-reiniging werden als vervoermiddel gebruikt. Geflankeerd door marinerecruten uit de Cort Heyligerskazerne en zwaar beladen met uitrustingsstukken bewezen deze in het stadsbeeld zo vertrouwde karren een laatste dienst aan de burgers van Bergen op Zoom. Zij hielpen de Duitsers te verdwijnen. Met een glans van triomf in hun ogen slaan de burgers het Duitse gedrang op de hoofdstraten der stad gade. 's Avonds als de duisternis gevallen is en de laatste Duitsers vertrokken zijn, beginnen de eerste burgers kazernes en opslagplaatsen binnen te dringen en mee te nemen, wat van hun gading is. Deze actie bereikt zijn hoogtepunt in de loop van de morgen van de volgende dag, welke de geschiedenis in zcu gaan als Dolle Dinsdag. Honderden burgers zijn op de been. Men kan ze zien sjouwen met bolletjes kaas, vaatjes boter, baalzakken vol scheepsbesluit, rollen asfaltpapier, pakken spijkers, vaste wastafels, zakken en teilen vol kolen, rollen kippegaas en vele andere waardevolle artikelen. En wat had er toen geen waarde? Alles, behalve het gezag. De Duitsers waren weg en de gemeentepolitie stond machteloos, omdat haar gezag in de loop der tijd door de bezetters steeds meer uitgehold was. En de O.D. dan? Zij had zich immers bezonnen over het probleem van de ordehandhaving bij de bevrijding en er waren allerlei regels opgesteld over de dan te volgen procedure. Er was echter uitdrukkelijk afgesproken, dat er eerst instructies uit Engeland zouden komen, voordat de O.D. tot actie mocht overgaan. Die instructies kwamen niet.

---

30) Thompson, R. W.: „De 85 dagen. De slag om de Schelde”, Hoorn 1957, p. 29 tot en met 33. 31) Juten en Sloff, p. 131.

Het wachten was nu op de bevrijders. Het gerucht, dat de geallieerden al bij het „Puts meuletje” waren, bleef hardnekkig de ronde doen. De geruchten werden in niet geringe mate aangewakkerd door een door Radio Oranje op 4 september uitgezonden bericht, dat de Britten in Breda waren 32). Maar hoe verlangend er ook wordt uitgezien naar hun komst, zij bleven weg. De oorzaak hiervan was te vinden zowel bij de Geallieerden als bij de Duitsers. De Britse pantserspitsen waren na hun 5-daagse dollemansrit door Noord-Frankrijk en België dodelijk vermoeid te Antwerpen aangekomen 33). Bovendien had de ravitaillering de snelheid van de opmars niet voldoende bij kunnen houden. En de Duitsers dan? Zij waren van de ergste schrik bekomen. Het Duitse opperbevel bepaalde op 4 september met grote nadruk, dat de linie langs het Albert-kanaal van Antwerpen tot Maastricht gehouden moest worden. Hiertoe werd de verdediging van het Albert-kanaal opgedragen aan een parachutistenleger, dat reeds voor een deel op zijn bestemming gearriveerd was 34). Op woensdag 6 september trok een eenheid van dit leger door onze stad. Zij waren goed voorzien van vrachtwagens en ander oorlogsmateriaal. De aanblik van deze elitetroepen maakte voorlopig een eind aan de bevrijdingsroes, waarin de Bergenaren in die dagen verkeerden. De ontuchtering werd eveneens ten zeerste bevorderd door een bekendmaking, die de onverwacht teruggekeerde heersers op de zesde september in de stad lieten verspreiden. Alle door de burgers „gestolen” goederen dienden de volgende dag weer te worden teruggebracht. De meeste burgers kwamen weinig onder de indruk van de op papier staande dreiging met de doodstraf en leverden niets in.

Overigens werden we ook door andere maatregelen tot de harde werkelijkheid teruggedruwen; een aantal burgers wordt gedwongen aan de tankgracht te gaan werken. Op dezelfde dag stromen weer vluchtende Duitsers onze stad binnen vanuit het Zuiden. Zij verplaatsten zich met behulp van fietsen, handkarren, boerenwagens en andere dergelijke verkeersmiddelen 35). Het waren resten van het Duitse 15de leger, dat van België en Zeeuws-Vlaanderen uit via de Westerschelde was overgestoken naar Walcheren en Zuid-Beveland 36). En daar vandaan kwamen zij in onze stad terecht.

Op zondag 17 september passeren delen van de luchtmacht, die de luchtlandingen bij Arnhem en Eindhoven gaan uitvoeren, het gebied ten noorden van onze stad. De Bergenaren waren entoesiast, maar zij konden niet weten, dat deze luchtlandingen het uitstel van hun eigen bevrijding betekenden. Door de Geallieerden werd voorrang verleend aan de luchtlandingen en de daarmee samenhangende operaties te land in het oostelijk deel van onze provincie. De geallieerde troepen bij Antwerpen bleven gedurende de rest van de maand september in de posities, die zij reeds in het begin van die maand hadden bereikt.

Pas op de eerste oktober begonnen de Canadezen hun opmars vanuit Merksem 37). De inzet van deze opmars was de verovering van de Kreekrakdam, welke de sleutel vormde tot de vrijmaking van de Schelde. En deze vrijmaking was weer absolute voorwaarde voor het gebruik van de haven van Antwerpen. De operatie der Canadezen werd gecombineerd met andere operaties ter verovering van Zeeuws-Vlaanderen, Walcheren en Zuid-Beveland.

---

32) De Jong, dl. 5, p. 52 en 53. 33) Thompson, p. 34.

34) Schramm, Dr. P. E.: „Die Invasion. Aus dem Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht”, München 1963, p. 141 en 142.

35) Juten en Sloff, p. 132. 36) Schramm, p. 143. 37) Thompson, p. 54.

De Duitsers hadden inmiddels volop de tijd gehad om zich te versterken en zich rekenschap te geven van de betekenis van het behoud der Scheldemonding. Iedere mogelijkheid werd benut om de Canadezen de toegang tot de Kreekrakdam te onzeggen. En het landschap bood veel van die mogelijkheden. Immers aan weerszijden van de weg van Antwerpen tot aan onze stad toe wisselen lager liggende open terreinen en hoger liggende boscomplexen elkaar af. Ieder boscomplex bood de mogelijkheid zich uitstekend te verdedigen en, als het al te heet werd, ongemerkt te verdwijnen.

Inmiddels werd in onze stad het leven, dat eigenlijk allang niet meer normaal genoemd kon worden, hoe langer hoe meer ontwricht.

Op donderdag 14 september gaat het grootste deel van het gemeentepersoneel in staking. Zij worden enkele dagen daarna gevolgd door de spoorwegmensen. Maar ook de bedrijven, die afhankelijk zijn van stroom voor hun energievoorziening moeten hun poorten gaan sluiten, want vanaf 29 september krijgt de stad alleen nog maar stroom dagelijks van 17 tot 23 uur 38). De scholen waren al vanaf het begin van september gesloten. Toch hadden onze burgers hun handen vol aan het zich verbergen voor de Duitsers, die nog steeds arbeidskrachten zochten voor de voltooiing van hun verdedigingswerken. Voorts was er de zorg voor het dagelijks voedsel en de brandstof. Dat betekende in de rij staan, als er bij de winkels weer wat te krijgen was en verder geregeld de boer op gaan voor aardappelen, melk, fruit en andere eetbare waren. Veelal werd dit werk aan vrouwen en kinderen overgelaten, want de mannen konden maar beter thuisblijven, als ze wilden voorkomen opgepikt te worden.

Op de vijfde oktober wordt Putte door de Canadezen bevrijd. Vijf dagen hadden zij er over gedaan om halverwege Bergen op Zoom te komen. Zouden zij nu ook in 5 dagen onze stad bereiken? In ieder geval besloot het personeel van de Fordgarage de werkzaamheden stop te zetten. Dit bedrijf genoot al sinds jaren de twijfelachtige eer Wehrmachtsgarage te zijn. De Fordmensen hadden er genoeg van en doken onder. Maar misschien hadden ze niet gerekend op de activiteit van de „Feldgendarmerie“, de Duitse militaire politie. Deze arresteerde 42 familieleden van de Fordgemeenschap en zette ze gevangen in het Markiezenhof. Ze werden geïntimideerd en kregen niets te eten van de Duitsers. Maar ze bleven zwijgen tegenover de Feldgendarmerie. Veel hadden zij te danken aan een aantal dappere Bergenaren, dat hen voldoende voedsel wist te bezorgen 39).

Op zaterdag, de zevende oktober, bereikten de eerste Canadezen Hoogerheide en daarmee begint een zee van ellende zich uit te storten over de bewoners van dit dorp en de omgeving, vooral ook Woensdrecht. Het front verschuift met de nodige heen- en weergaande bewegingen langzaam naar de Kreekrakdam, welke pas op 22 oktober vast in Canadese handen is 40). Onderwijl waren de bewoners uit dit gebied gevluht of verjaagd. Mede dankzij de voortreffelijke hulp van het Bergse Rode Kruis konden veel van deze door het lot geslagen mensen worden ondergebracht in de Hollandse Tuin.

Door de Canadese verovering van de Kreekrakdam konden de Duitsers op Zuid-Beveland en Walcheren deze verbinding niet meer gebruiken voor de aan- en afvoer. Trouwens vóór de 22ste oktober lag de Zeeuwse weg en de dam al volop onder het

---

38) Juten en Sloff, p. 133 tot en met 135.

39) Idem, p. 135 en Mededelingenblad van het Militair Gezag (Brabantsch Nieuwsblad), 22 november 1944.

40) Juten en Sloff, p. 136 tot en met 138. en Schramm, p. 191.

vuur van het Canadese geschut. En wat belangrijker was, Tyfoons (jachtvliegtuigen) patrouilleerden in de lucht voortdurend boven deze weg en andere wegen in onze omgeving. Af en toe wisselden ze hun werkzaamheden af met een nummertje schijfschieten op het baggermateriaal, dat op het slik aan de Zeekant gebruikt was om de Kreekrakgeul door een kanaal te verbinden met de tankgracht in de Augustapolder. Ook doelen aan de rand van de stad werden aangevallen, vooral de geschutopstellingen in de buurt van de Huybergsebaan en de Fianestraat. Aanvanke-lijk werd bij elke verschijning van deze vliegtuigen luchtalarm gegeven. Toen dit meer dan 20 keer per dag ging gebeuren, had het alarm eigenlijk geen zin meer. Men is er op een gegeven moment dan ook mee opgehouden.

In de stad konden we inmiddels het Duitse verlies van de Kreekrakdam wel merken. Het werd nog al stil op de uit het zuiden binnenkomende route. Nog tot omstreeks half oktober kwamen dagelijks veel kleine groepjes Duitse militairen langs de Antwerpseweg onze stad binnen. Zij waren meestal te voet; moegestreden, soms het hoofd, een arm of zelfs een been in het verband. Sommigen pauzeerden dan aan de rand van Plein 13. Zelden zag men de officieren lopen. Zij reden in luxe wagens de strompelende soldaten voorbij zonder ze een lift te geven. Dat was zo onvoorstelbaar hard, dat vele Bergenaren, ondanks de ondervonden ellende, een gevoel van medelijden nauwelijks konden onderdrukken.

inmiddels waren andere Duitsers bezig onze stad verder van zijn bestaan te beroven. Op 7 oktober werden door een „Sprengkommando” enkele schepen voor de haveningang tot zinken gebracht. Voorts werd de kademuur van het Hamplein met behulp van springstof vernield. Andere Duise „specialisten” begonnen de grotere bedrijven van onze stad leeg te plunderen 41). Weer anderen hielden zich bezig met mannenjacht. Zo omstreeks het midden van oktober trokken deze jagers door de straten der stad. Zij schroomden niet de huizen binnen te dringen en de mannen en jongens mee te nemen. De vangsten werden verzameld bij de Wilhelminakazerne.

Daarna werden de burgers dicht opeen gepakt op open vrachtwagens en ging het richting Wouwseweg. De bestemming was onbekend. Angstig vroeg men zich af, of het Duitsland zou zijn. Maar bij de Roskam werd rechts afgeslagen en de opeengepakte burgers fluisterden : „ze sturen ons naar het front”. Even ten zuiden van de Wouwse Hil werd er halt gehouden. En daar bevonden zich reeds een paar honderd Bergenaren in de velden. Zij werden gedwongen loopgraven dicht te gooien. 's Avonds mochten ze weer naar huis, maar het persoonsbewijs, dat hen 's morgens was afgenomen, kregen zij niet terug. Hier zat de bedoeling achter, dat de Bergse knechten niet zouden verzuimen zich de volgende morgen weer te melden. Dat viel wel tegen, want meer dan de helft liet de volgende dag verstek gaan. Op een soortgelijke wijze werd ook een groot aantal Bergenaren gedwongen aan de tankgracht achter Groot-Molenbeek te werken. Toen het daar te heet werd, omdat de Tyfoons aanvallen deden op Duitse artillerieopstellingen aan de Huybergsebaan en de mensen tussen vallende granaten moesten werken, kwam er niemand meer opdagen. Overigens was er door de „werkwilligen” behoorlijk de lijn getrokken. De enorme opening in de tankgracht was nog geen vijf procent kleiner geworden.

In de nacht van 23 op 24 oktober vallen er minstens 123 artilleriegranaten in de stad. De Emmastraat wordt het zwaarst getroffen. Er zijn zeven slachtoffers. Duitse artsen van een veldlazaret, dat tijdelijk in het Juvenaat was ondergebracht, verlenen eerste hulp 42). Voorts hebben vele huizen glasschade. Een groot aantal burgers heeft

---

41) Juten en Sloff, p. 136 en Bakker, p. 17.

42) Juten en Sloff, p. 139.

reeds planken voor de ramen gespijkerd en de ruimte tussen de planken en de ruiten opgevuld met proppen papier. Andere burgers, die niet over planken beschikten, plakten stroken papier op hun ramen teneinde bij verbrijzeling de samenhang te behouden. Veel Bergenaren gaan er toe over de nacht in de kelder door te brengen. De inmiddels ingetreden stilte in het verkeer op de zuidelijke toegangsrouten was een teken van het naderend front. De betrekkelijke rust op deze weg werd geregeld onderbroken door enkele Rode Kruis-auto's, welke snel heen en weer reden tussen het lazaret Vrederust (het Juvenaat was inmiddels als zodanig niet meer in dienst) en het front. Vrijwel alleen als de duisternis was ingevallen, gebruikten de Duitsers de weg voor de ravitaillering, die plaats vond met behulp van paard en wagen. Maar ook diende het front geregeld aangevuld te worden met nieuw mensenmateriaal, want de harde strijd in de omgeving van de Kreekrakdam verslond mensenlevens. En zo kon men menigmaal bij het invallen van de duisternis de parachutisten naar het front zien trekken. Zij liepen dan als de ganzen één voor één achter elkaar, behangen met linten van mitrailleurkogels en goed voorzien van snelvuurwapens en pantservuisten. Terecht maakten zij een martiale indruk. Nog steeds kan men zich verwonderen over het feit, dat deze lieden het zo lang uithielden tegen een in materieel opzicht oppermachtige vijand. De Canadezen beschikten over een ontelbare hoeveelheid tanks; Duitse tanks zag men uiterst zelden.

Onderwijl werden de belangrijkste bedrijven van onze stad verder leeggeroofd. Ook in deze zaak moesten de burgers assisteren. Zo werden ze ook gedwongen vaten alcohol te rollen van de Spiritusfabriek naar het station 43). Het gebeurde menigmaal, dat onderweg zo'n vat met man en al naar binnenrolde bij iemand, die tevoren de deur van zijn huis reeds voor dit doel geopend had. De aldus gewonnen alcohol werd later tegen hoge zwartemarktprijzen verkocht.

Op de 21ste oktober moesten de burgers, die ten zuiden van de Oude Huybergsebaan, de Rembrandtstraat en de Langeweg woonden, hun huizen verlaten. Dit wees er op, dat het front langzaam maar zeker dichterbij kwam. Overigens waren we al sinds weken gewend aan het onophoudelijk gebulder der kanonnen. Het was tot een vast patroon van ons armzalig bestaan geworden.

Op de 26ste oktober vertoont het „Sprengkommando" weer tekenen van activiteit. Er worden grondige vernielingen aangebracht bij het station, de spoorlijn, het telefoonkantoor en de meeste fabrieken 44). Ook de Zoombrug in de Moerstraatsebaan gaat de lucht in; de prachtige brug aan het eind van de Van Overstratenlaan was enkele dagen tevoren reeds vernield.

Op de morgen van dezelfde dag eist (of drong hij er alleen maar op aan?) de commanderende Duitse generaal van de burgemeester dat de stad wordt geëvacueerd. De burgemeester brengt naar voren, dat dit in de huidige omstandigheden onmogelijk is: geen transportmiddelen en bovendien is de stad overvol door de évacués en vluchtelingen 45).

Inmiddels werd op de 25ste oktober reeds gevochten in de omgeving van Roosendaal. Bij Wouw woedde een ware tankslag. Om een doorbraak te voorkomen en krachten te sparen staat het Duitse opperbevel toe, dat wordt teruggetrokken op de lijn Bergen op Zoom-Roosendaal-Breda.

De Duitsers hadden met een groot gebrek aan mensen en wapens te kampen 46). In allerijl voerden zij nog troepen aan uit de omgeving van Tilburg. Deze Ersatz-

---

43) Idem, p. 145. 44) Idem, p. 138 tot en met 140. 45) Idem, p. 140.

46) Schramm, p. 192.

troepen werden in de avond van de 26ste oktober nog aan de Antwerpsestraat ingekwartierd. In de nacht vertrokken zij naar het front en waren bepaald pessimistisch over de afloop van de strijd.

Op dezelfde 26ste oktober moet ook bij het Duitse oppercommando de beslissing gevallen zijn, dat de verdediging van Bergen op Zoom als geheel weinig zin had. Het bestaan van de enorme opening in de tankgracht moet bij de overwegingen een belangrijke rol gespeeld hebben. De evacuatie ging niet door.

De ochtend van de 27ste oktober staat in het teken van de laatste vernielingen. Tussen zeven uur 's morgens en half een 's middags worden achtereenvolgens opgeblazen : de toren van de Antonius Abtkerk, de toren van de Lourdeskerk en de toren van de Martelarenkerk. Dat was het werk van de Fallschirmjäger, die tenslotte ook nog wel een soeveniertje uit Bergen op Zoom wilden meenemen en de burgers o.a. in de kelder van het stadhuis van hun ringen en horloges beroofden.

Onderwijl was op alle daartoe geëigende plaatsen in de stad de volgende bekendmaking opgehangen 47).

Bevel

Aan de bevolking van Bergen op Zoom

1. Het is in het belang van de bevolking van Bergen op Zoom ook verder rust en orde stipt te handhaven. Onruststokers worden doodgeschoten.
2. Samenscholingen en het blijven staan op straat zijn ten strengste verboden.
3. Elke soort wapen, munitie en springstof, die nog in handen der bevolking zijn, onverschillig van welke herkomst, moeten vóór 28 oktober 1944 des middags 12 uur op het stadhuis worden afgegeven. Hetzelfde geldt voor militaire uitrustingsstukken (uniformstukken, linnengoed, dekens, enz.). Overtreders hiervan worden doodgeschoten.
4. Bij onlusten, ook in den geringsten vorm, wordt de gehele stad Bergen op Zoom in brand geschoten.

De Kampcommandant van Bergen op Zoom

get. SCHMIDT

Kapitein en Weermachtscommandant.

---

47) Juten en Sloff, p. 141 tot en met 147.

DE BEVRIJDING

Als de nood het hoogst is, is de redding nabij. 's Middags op die gedenkwaardige 27ste oktober omstreeks drie uur verschenen de eerste Canadese tanks. Zij kwamen via de Huybergsebaan de stad binnen en hielden halt op de kruising van genoemde baan (thans Canadalaan) en de Oude Huybergsebaan (thans Vondellaan). Zij hebben daar ongeveer een uur gestaan, wellicht wachtend op verdere instructies.

Inmiddels ging het als een lopend vuurtje van huis tot huis, dat de bevrijders bij de „Prelleweg” stonden. Menig Bergenaar verliet even de betrekkelijke veiligheid, die hij thuis genoot om zich van de waarheid van het praatje te overtuigen. Daar aangekomen wordt men opgenomen in een tot tranens toe geroerde menigte. De mensen schudden handen en omhelzen elkaar. De tankbemanningen werpen sigaretten in de menigte. Zij wijzen de mensen op het gevaar, dat ze beschoten kunnen worden en velen gaan naar huis om de familieleden, burens en kennissen over hun ervaringen te vertellen. Omstreeks vier uur zetten de tanks zich in beweging en via de Parallelweg en Zwarteweg trekken zij o.a. langs het station naar de Grote Markt, waar op het stadhuis inlichtingen worden ingewonnen. Op de Markt herhaalt zich hetzelfde schouwspel als aan de Huybergsebaan, maar dan in het groot. Spontaan worden vaderlandse liederen gezongen. Tot driemaal toe moeten de mensen een veilig heenkomen zoeken, want er wordt nog geschoten.

Inmiddels hadden de Duitsers zich stevig genesteld aan de Noordzijde Zoom. De burgers, die daar woonden, hadden hun huizen moeten verlaten. De betonversperring op de Zoomdam aan het begin van de Halsterseweg was gesloten.

Op zaterdag 28 oktober stromen Canadees materiaal en manschappen door de intussen bij Schaliehoef opgeruimde wegversperring de stad binnen. Vanaf de Steenbergsestraat tot op de Antwerpsestraatweg staan tanks, pantserwagens en andere militaire voertuigen opgesteld. De vreugde der bevrijding wordt op verschillende plaatsen in de stad getemperd door vallende Duitse granaten, waardoor verscheidene burgers gedood en gewond worden. In de Steenbergsestraat wordt een tank getroffen, hetgeen 7 militairen het leven kost 1).

De burgers ten Noorden van de Zoom waren er veel ernstiger aan toe. Nadat de bewoners van de Noordzijde Zoom uit hun huizen gezet waren, moesten ook de bewoners van de Zandstraat en het voorste gedeelte van de Halsterseweg hun woningen verlaten. Zij vinden tussen de vallende granaten door een onderkomen in het Carmelitessenklooster, in Meilust, op Vrederust of zo maar ergens bij mensen in de Noordgeest in een primitieve zelfgemaakte schuilkelder.

Tezelfdertijd helpen verschillende Bergenaars uit het bevrijde stadsdeel op heldhaftige wijze de Canadezen met het verkennen van de Duitse posities ten Noorden van de Zoom. Een hunner moet zijn hulpvaardigheid met de dood bekopen.

Ook de Duitsers voeren nog verkenningen uit. In de nacht van zaterdag op zondag trekt een patrouille over de Zoom en dringt door tot in de centrumwijk 2).

Op zondagmiddag arriveren vele vrachtauto's vol Canadese infanteristen. Op Plein 13 stappen zij uit en gaan onmiddellijk te voet in een onafzienbare rij stadwaarts.

-
- 1) Typerend voor de verwarring omtrent de feiten over onze bevrijding is dat de ene bron dit voorval laat plaats vinden op zaterdag 28 oktober (Juten en Sloff, p. 142) en een andere bron op zondag 29 oktober (in de Avondster van 26 oktober 1946).
  - 2) Juten en Sloff, p. 143 en Bakker, p. 27.

Een deel trekt over de Zoom bij de wasserij. Tegen de avond hebben ze zich genesteld in de tuinen tussen de Tuinstraat en de Halsterseweg. Onderwijl hadden de Canadezen zich ook opgesteld in de huizen langs de Zuidzijde Zoom, terwijl de Duitsers zich bevonden in de huizen aan de overkant op de Noordzijde Zoom. Over en weer loerde men op elkaar en werden schoten gewisseld. De Canadezen dreigden de Duitsers op de Noordzijde Zoom af te snijden. Zij trokken zich terug op de Halsterseweg. Ook de Duitsers, die vanuit Villa Nova (op deze plaats staat thans de Fiatgarage) de Zoomlinie verdedigden, trokken zich terug. Zij waren vooral bestookt door Canadese infanteristen, die zich bevonden in het bos ten westen van de Stulemeyerlaan. Op dezelfde dag kwamen de laatste Duitse granaten in de stad terecht. Zij beschadigden o.a. het stadhuis en de Peperbus, waarvan de beiaard, welke aan de verzamelwoede der Duitsers was ontkomen, totaal werd vernield.

In de nacht van zondag op maandag (30 oktober) legde een Canadese brugslagtank bij de wasserij een complete Bailybrug over de Zoom. Vanaf dat moment kunnen pantserwagens en tanks in het noordelijk stadsdeel opereren. Een laatste Duitse weerstandsnest bij het Carmelitesklooster wordt opgeruimd. Op dezelfde maandag ruimen bulldozers de versperring op de Zoomdam op. Omstreeks 10 uur 's morgens beginnen hierover de tanks naar het noorden te stromen³⁾. En daarmee was de bevrijding van Bergen op Zoom een feit, maar de oorlog en zeker de nasleep ervan was nog lang niet afgelopen.

De O.D. (sinds 14 september opgenomen in de N.B.S.: Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten), welke direct na de bevrijding de taak, waarop zij zich ernstig had voorbereid, begon uit te oefenen, werd opzij geschoven door het Militair Gezag. Dit was een instelling, welke door de Nederlandse Regering in Londen gevormd was om tijdelijk het bestuur in de bevrijde gebieden op zich te nemen. Dit was de eerste te-leurstelling, welke verzetsmensen en burgers te verwerken kregen.

De grootste zorg voor vele Bergenaren was ongetwijfeld de onzekerheid over de vele vaders en broers en andere familieleden, die nog in Duitsland in concentratiekampen, gevangenis of werkkampen verbleven. Velen van hen keerden pas terug in de loop van mei of juni van het volgend jaar.

Onze stad was lange tijd nog een verzamelpunt voor repatriërende landgenoten. Zeker mogen de kwade dagen van februari en maart 1945 niet vergeten worden. Veel Bergenaren zoeken weer de veiligheid van hun kelder op tegen een nieuwe Duitse dreiging vanuit de lucht: de V-1. Deze gruwelijke vliegende bommen veroorzaken tweemaal een ware ramp. De eerste vond plaats in de vroege morgen van zondag, de 25ste februari 1945, waarbij 10 mensen werden gedood en verscheidene personen ernstig gewond. Bovendien was er een enorme materiele schade. Het politiebureau, het kantongerecht, de muziekschool, de brandweerkazerne en verscheidene huizen werden verwoest. Bovendien was er in de verre omgeving een enorme glasschade. De tweede ramp geschiedde op donderdag, de eerste maart, tegen half 11 's morgens. De gevolgen waren verschrikkelijk: 22 doden, benevens een groot aantal gewonden, o.a. schoolkinderen. De bom was gevallen op de plaats, waar nu het politiebureau staat. Een heel blok huizen, waaronder enkele winkels, werd vernietigd. De vele dakloos geworden burgers bracht men onder in verschillende gebouwen in de stad⁴⁾.

---

3) Juten en Sloff, p. 143 en 144.

4) Bakker, J. J. Th.: „Een lach en een traan. Bergen op Zoom in oorlogstijd”, Bergen op Zoom 1945, p. 13 tot en met 17.

Op de 22ste maart brengt Koningin Wilhelmina een werkbezoek aan onze stad. Haar valt een zeer entoesiaste ontvangst ten deel.

Het gebrek aan voedsel, brandstof, kleding, woonruimte en vele andere zaken, welke 's mensen milieu meer leefbaar maken, bleef nog lange tijd bestaan, ook na de 5de mei 1945, toen de burgerij nog één keer uitbundig feestte, omdat de oorlog in Europa was afgelopen. Voorlopig bleven de Duitse roverijen ook nog merkbaar door het gebrek aan productie- en transportmiddelen.

Laat mij eindigen met een citaat uit de eerste Bredase bisschoppelijke brief van na de bevrijding, die op de 26ste november 1944 van de kansels der r.k. kerken in onze stad werd voorgelezen :

„Moge de diepe armoede, waartoe heel velen zijn vervallen, voor allen een heilzame waarschuwing zijn om in de toekomst veel eenvoudiger te gaan leven. Niemand zal ontkennen, dat in het verleden de levenswijze te hoog was opgevoerd”.

Liggen die oorlogsjaren dan al zo ver achter ons ?

CONCLUSIE

Terug van mijn verkenningstocht moet mij van het hart, dat ik gaarne veel meer gezien en gerapporteerd zou hebben. Doch in alle eenzaamheid was ik daartoe niet in staat. Er zullen meer verkenners uitgezonden moeten worden, met andere woorden : er zal een groep van personen geformeerd dienen te worden om feiten te verzamelen, te zeven en te verwerken. Daar is haast geboden, want veel mensen herinneren zich nauwelijks iets van de meidagen van 1940. Voorts hebben velen, die nog heel wat zouden kunnen mededelen, hun wetenschap reeds meegenomen in het graf. De oorlog van mei 1940 dreigt een vergeten oorlog te worden.

Omtrent de gebeurtenissen tijdens de bezetting en de bevrijding kan men reeds spreken van legendevorming, hetgeen uiteraard niet gewenst is voor een objectieve wetenschappelijke benadering. Ook in dit opzicht is er haast geboden. Nogmaals dit is een taak voor een groep belangstellenden. Door hun samenwerking kunnen zij een bijdrage leveren tot de geschiedenis van een zeer belangrijke periode in het bestaan van onze stad. De uitvoering van deze opdracht is een dure plicht tegenover de volgende generaties.

E. G. H. HÄRTEL

Bergen op Zoom,

12 oktober 1969.